

شورای عالی حوزه علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

مدرسه علمیه معصومیه (سلام الله علیها) شهرستان خرم آباد

عنوان

حفاظت از محیط زیست از منظر فقه

پژوهشگر

حدیث آزادبخت

اردیبهشت 96

چکیده

در این اثر به رابطه انسان با محیط زیست از منظر فقهی پرداخته شده است؛ جوامع بشری نیاز مبرم به قوانینی دارند که بر اثر پیروی از آن بتوانند حق حیات مادی و معنوی شرافتمندانه ای که خداوند به واسطه ی طبیعت به آدمی ارزانی داشته است محفوظ دارد .

اسلام نیز برای حفاظت از محیط زیست احکام و آداب خاصی دارد این احکام و آداب به عنوان راهکارهایی در حوزه های مختلف عملکرد انسان در رابطه ی با طبیعت مورد ارزیابی قرار گرفته است از جمله راهکارهای فقهی عبارتند از: قاعده لاضرر، انفال، اتلاف، ضمان و...

همچنین حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن به قدری اهمیت دارد که مراجعی در داخل کشور به وضع قوانین مربوط به محیط زیست منصوب شده اند و هدف از آنها کنترل و در برخی موارد ممنوع کردن فعالیت هایی است که می تواند به از هم پاشیدگی محیط طبیعی منجر شود .

کلید واژه: قواعد فقهی، انسان ، محیط زیست

مقدمه

واژه محیط عربی و به معنای مکان، اوضاع و احوال و آنچه شخص یا چیزی را احاطه کند و منشأ تغییر و تحول باشد، می آید. زیست هم واژه ای فارسی و به معنای زندگی است.

به عبارت دیگر محیط زیست به همه محیط هایی اطلاق می شود که انسان به طور مستقیم یا غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت های او به آن در ارتباط است.

انسان بعنوان فرمانروای اکولوژیک است ولی برخلاف مکاتب فکری مادی، او ناگزیر است که کردار خود را برای کسب مراتب عالی زندگی، شایسته سازد و با استفاده مشروع از امکانات فراهم شده، خود و جامعه بشری را به سوی سعادت ابدی سوق دهد نه اینکه از نعمت ها و مواهب الهی استفاده نکند.

اسلام به عنوان دین کامل برای صیانت از محیط زیست و حفظ و تناسب در محیط زیست به عنوان عامل ضروری در حیات انسان دستورات و دیدگاه هایی دارد و با توجه به اینکه امروزه محیط زیست به عنوان یکی از بزرگترین معضل های جهانی و عوامل تهدید کننده حیات بشری به شمار می آید و انسان معاصر را با چالش های جدی روبرو می کند که زاینده «فرآورده های نامطلوب و پیش بینی نشده زندگی ماشینی» و مانند آن است و نسل حاضر و آینده را با تهدید جدی مواجه ساخته است. محیط زیست از جهات مختلف تحت فشار شدیدی قرار گرفته است.

انسان بدون داشتن محیط زیستی سالم و امن قادر نخواهد بود زندگی خود را ادامه دهد زیرا روح و جسم سالم در گرو محیط زیست سالم می باشد به همین جهت حفظ و حمایت از محیط زیست سالم به عنوان یکی از نیازهای اساسی برای ادامه حیات مورد توجه و عنایت همگان قرار گرفته است.

و فقهای اسلام با استنباط از آیات و روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) قوائدی را برا حفاظت از محیط زیست بیان کرده اند که در این اثر به آن پرداخته شده است و نظریه کارشناسان دین نظریه معتبر است.

تا کنون کتب و مقالات بسیاری در مورد محیط زیست نگاشته شده است از جمله کتاب انسان و طبیعت سید حسین نصر، کتاب اسلام و محیط زیست؛ عبدالله جوادی آملی و همچنین مجموعه مقالات اسلام و محیط زیست منصور شاه ولی و باسم کاوری زاده و... ولی در این نگارش سعی شده با اشراف کتب فقهی، احکام اسلام در مورد حفاظت و تخریب محیط زیست بیان شده است و تاکنون اثری با این هدف و فوائد که در این نگارش آمده است، وجود ندارد.

از آن جهت که زندگی اجتماعی و دسته جمعی دارد، مدام با انسان های دیگر در تماس بوده و هر لحظه حقوق او با دیگران به صورت های مختلف در اصطکاک است، اینجاست که بارزترین نمود خودخواهی در روابط هر کس با دیگران به ظهور می رسد. زیرا انسان های خودخواه به جهت محصور بودن در حصار «خود»، اصولاً متوجه وجود غیر نیستند تا برای او حقی قایل شوند.^۱

در تعالیم اسلامی، کلیه حقوقی که انسان به گردن دارد به سه دسته تقسیم شده است: حق الله، حق النفس و حق الناس که در این میان، حساسیت حق الناس، بعد از ایمان به خدای متعال، از همه بیشتر و عواقب حاصل از آن در زندگی ابدی، دامنه دار تر است.

از این رو واضح است که هرگونه رفتار انسانی که دارای ماهیت زیست محیطی بوده و تضییع حقوق دیگران را در پی داشته باشد، نوعی رفتار مخالف با اصول ارزشی اسلام بوده و رفتار ناهنجار زیست محیطی به حساب می آید که از همه آن ها باید پرهیز نمود.^۲

از این رو، هرگونه تغییر در منابع و کیفیت محیط زیست که موجب زیان دیگران شود یا حق آن ها را ضایع سازد، نوعی رفتار خلاف شرع به حساب می آید. به عبارت دیگر، هرگونه عملکردی که باعث آلودگی منابع آب، خاک، هوا و حتی آلودگی صوتی شده و در طی آن حقوق فرد یا افرادی ضایع گردد و یا زندگی را بر آن ها دشوار و ناهنجار گرداند، از مصادیق بارز رفتارهای ناهنجار زیست محیطی تلقی می گردد که از همه آن ها باید پرهیز نمود.^۳

بنابراین با نگاهی گذرا به منابع فقهی پی می بریم که فقه اسلام یک فقه زیست محیطی است و ظرفیت های بسیاری برای قانون گذاری و اجرای قوانین محیط زیست دارد که می توان با بهره برداری از این ظرفیت ها به ویژه قوانین اجتماعی بر اساس احکام اسلامی یاری رساند و همچنین

^۱ - همان، ص ۱۴۴

^۲ - صادق، اصغری لقمجانی، همان کتاب، ص ۱۴۵

^۳ - همان

باید مکلفان با عنایت به احکام شریعت اسلامی خود را در معرض تکلیف حفاظت از محیط زیست و اجتناب از تخریب ببینند. افزون بر این، بر اساس فقه اسلامی اگر فعالیت بخش دولتی و خصوصی در دریا، هوا، خاک، زمین موجب ایجاد عارضه و آسیب زیست محیطی گردد آسیب رسان ضامن است و باید از عهده جبران خسارت های رسیده بر آید.

نتیجه گیری

کتب فقهی بررسی شده در این اثر بیانگر درست اندیشیدن و درست عمل کردن در عرصه مسائل محیط زیست می باشد. مکتب زیست محیطی اسلام، تمام جنبه های انسان، محیط زیست و جهان هستی را در یک ارتباط هماهنگ و موزون در مسیر الهی مورد توجه قرار می دهد و برای محیط زیست، انفصالی قایل نیست. بنابراین در این مکتب، مبانی حفاظت از محیط زیست در موازنه با نظام هستی و در ارتباط با خالق این نظام جریان می یابد. بر طبق اصول اعتقادی محیط زیست،

همچنین بر طبق اصول عملی محیط زیست، هریک از افراد جامعه و نیز حکومت اسلامی در قبال حفظ محیط زیست مسئول می باشند.

وظایف انسان در قبال محیط زیست با گرایش به رفتارهای هنجار زیست محیطی (در قالب کارکردهای سازنده و اصطلاح گرانه در عرصه محیط زیست، امر به رفتارهای هنجار زیست محیطی و غیره) و پرهیز از رفتارهای ناهنجار زیست محیطی (کارکردهای فسادانگیز، اسرافکاری و غیره) تحقق می یابد.

از طرف دیگر حکومت اسلامی نیز موظف است که بر پایه قوانین و مقررات الهی، قوانین مختلف زیست محیطی را پی ریزی نموده و با اجرای قوانین و مبارزه با مفسدان زمین، ضامن اراده الهی در تأمین مصالح عمومی باشد.

بنابراین قوانین وضع شده هیچ کدام در پی مسدود کردن استفاده و بهره برداری از محیط زیست نیستند و بی گمان آنچه ممنوع دانسته شده استفاده بی رویه و تخریب این مواهب است.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

1. کتاب ها

1-1. منابع فارسی

1. اصغری لقمجانی، صادق، مبانی حفاظت از محیط زیست، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1388ش.

2. تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق محیط زیست در ایران، چاپ اول، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب اسلامی دانشگاه‌ها، 1374.

3. حیدری، محمدحسین، حسینی، علی و دیگران، طبیعت در سیره نبوی، چاپ اول، قم، نشر آیه حیات، 1385.

4. حسینی، علی، طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، چاپ اول، تهران، موسسه شقایق روستا، بی تا.

5. خمینی، روح الله، صحیفه نور، ج 21 و 20، تهران، سروش، انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، 1369ش.

6. خامنه ای، محمد، مالکیت عمومی، بی جا، انتشارات تک، بی تا.

7. فهیمی، عزیزالله، مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست زیست در فقه و حقوق ایران، چاپ اول، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، 1391.

8. فیض الاسلام، علی النقی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، تهران، انتشارات فیض الاسلام، 1368.
9. فاضل الهرندی، محی الدین، حریم در فقه شیعه، چاپ اول، قم دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، 1376.

2 - 1 منابع عربی

1. ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، ج 4 و 1، چاپ اول، قم، نشر ادب حوزه، 1405 ق.
2. انصاری، مرتضی، المکاسب، ج 4، چاپ اول، قم، موسسه مطبوعات دینی، 1379.
3. _____، الخمس و الأنفال، قم، انتشارات نسل جوان، 1402 ق.
4. _____، فرائد الأصول، ج 1، قم، انتشارات اسلامی، 1409 ق.
5. اردبیلی، احمد، زبده البیان، مبانی فقهی اقتصادی اسلامی، بی جا، بی تا.
6. اصفهانی، محمد حسین، حاشیه المکاسب؛ تحقیق: عباس محمد آل سباع، ج 3 و 1، چاپ اول، قم، المطبعة العلمیه، 1488 ق.
7. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی، وسائل الشیعه، ج 19 و 13 و 8 و 1، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1391 ش.
8. حسینی عاملی، محمد جواد، مفتاح الکرامه، ج 4، قم، موسسه آل البيت، بی تا.
9. حسینی مراغی، میر عبد الفتاح، العناوین الفقهیه، ج 2، چاپ اول، قم، موسسه نشر اسلامی، 1417 ق.

10. الحلی، جعفر بن الحسن، شرائع الاسلام فی مسائل حلال و الحرام؛ تحقیق: سید صادق شیرازی، ج 1، قم، انتشارات دارالهدی، بی تا.
11. روح الله، خمینی، البیع، ج 1، چاپ اول، تهران موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، 1397ش
12. بدائع الدرر فی قاعده نفی ضرر، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، 1414ق.
13. زکریا، احمد بن فارس، مقایس اللغه، ج 5، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، 1414ق.
14. القمی، علی ابن ابراهیم بن هاشم، تفسیر قمی؛ تحقیق: السید طیب الموسوی الجزایری، ج 1، چاپ چهارم، قم، کتابفروشی علامه، 1367ش.
15. الکلبینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج 2، دارالکتاب اسلامی، 1391.
16. مصطفوی، محمد کاظم، القواعد، چاپ سوم، موسسه نشر اسلامی، 1417ق.
17. مقرئ فیومی، احمد، مصباح المنیر، ج 2، چاپ دوم، قم، دارالهجره، 1414ق.